

АДАПТАЦИЯ НА УЧЕНИКА КЪМ ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СРЕДА ПРИ ПРЕМИНАВАНЕ В СЛЕДВАЩ ЕТАП НА ОБРАЗОВАНИЕ

Драгомира Банкова

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме: Относително най-стресов е преходът от детската градина към училищното образование в първи клас. В процеса на обучение от първи до четвърти клас, който представлява начален етап на основна степен на образование се постига поетапно адаптиране на детето към училищното обучение. В съответствие със заложеното в чл. 120 (6) на Закона за предучилищното и училищното образование.

След 4 години училищно образование, в които настъпва и силно развитие в когнитивното и физическото състояние на децата, овладяват се общоучебни и учебни умения за учене, то преходът към обучение в пети клас не е толкова силно стресиращ..

Ключови думи: адаптиране към образователната среда, финансиране на образованието, ученици

ADAPTATION OF THE STUDENT TO THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT WHEN TRANSITIONING TO THE NEXT STAGE OF EDUCATION

Dragomira Bankova

Southwestern University “Neofit Rilski”

Abstract: Relatively the most stressful is the transition from kindergarten to school education in the first grade. In the learning process from the first to the fourth grade, which represents the initial stage of the basic level of education, a gradual adaptation of the child to school education is achieved. In accordance with the provisions of Art. 120 (6) of the Preschool and Schools Act...

After 4 years of school education, in which there is also a strong development in the cognitive and physical condition of children, general academic and academic learning skills are mastered, the transition to learning in the fifth grade is not so highly stressful.

Key words: adaptation to the educational environment, financing of education, students

Относително най-стресов е преходът от детската градина към училищното образование в първи клас. В процеса на обучение от първи до четвърти клас, който представлява начален етап на основна степен на образование се постига поетапно адаптиране на детето към училищното обучение. В съответствие със заложеното в чл. 120 (6) на Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО 2015) до трети клас не се поставят количествени/цифрови оценки, а само качествени (емотикони, символи или описания с

думи). Едва в четвърти клас знанията на учениците биват оценявани по шестобалната система.

След 4 години училищно образование, в които настъпва и силно развитие в когнитивното и физическото състояние на децата, овладяват се общоучебни и учебни умения за учене, то преходът към обучение в пети клас не е толкова силно стресиращ.

Промяната е по-скоро към това, че вече преподават различни и много учители, а не както в начален етап – само един начален учител и един или двама специалисти – по физическо възпитание и спорт, по чужд език. Като фактор за „Емоционални проблеми в адаптацията на петокласници“-те Стоева отбелязва промяната в стила на общуване – от „емоционален“ в 1. – 4. клас към по-скоро „академичен“ стил в обучението в следващите класове (Стоева 2006: 243), когато не се установят толкова силно емоционално обвързване между конкретния учител, преподаващ на ученици от много класове и паралелки. Въпреки че малката социална общност от съученици в класа се запазва същата, защото често учениците продължават обучението си в същото училище и не се променя социалната им среда от съученици.

Проблемите на адаптацията на учениците в образователната среда в следващ етап на образование са обект на анализ в научни публикации на редица автори и психолози, педагози, социални работници. В статията на Цв. Димитрова и Т. Петкова „Психологическа адаптация на петокласниците към новата организация на обучението“ (Димитрова, Петкова 2006: 235-241) се застъпва становището, че това свързано със съществени специфики и промяна в типа нервна система, със самооценката на подрастващите, както и стремежа им да се борят срещу предразсъдъци, зависимости от авторитети (родители, учители), като същевременно искат да се наложат като пълноправни членове в обществото и да отстояват своя „Аз“.

Проблемът за адаптацията на учениците в пети клас се интерпретира и в изследвания на чуждестранни автори, като в своя публикация Маркова посочва в проведено от нея през 2020 г. изследване установява, че 100% от петокласниците изпитват умора, повечето от тях и съмнение (83%), притеснение за бъдещето (72%), безпокойство (67%), неувереност в себе си (61%) и сравнително малък процент са учениците, които имат желание да посещават училище (28%) и симпатия към учителите (11%) (Маркова 2021).

За успешната училищна и социална адаптация на ученика при прехода от четвърти към обучение в пети клас се оказва стресов фактор това, че се преживява раздялата с началния учител и навика с неговите изисквания и начин на представяне на учебното съдържание и вече преход към много повече преподаващи учители, които имат различни стилове на общуване и преподаване, много и различни изисквания към поведението и знанията учениците.

Резултатите от проведени емпирични изследвания с ученици от различни градове и училища доказват, че по-често учениците в пети клас намаляват своя успех по основните учебни предмети – български език и литература, както и по математика, което рефлектира върху понижаване на самооценката им, самоувереността и често е свързано и с повишаване на критичността и изискванията на родителите им към тях като личности и към учебните им постижения.

По-проблемна е адаптацията в началото на пети и осми клас, когато това става въз основа процедури по кандидатстване през лятото, а от есента ученикът вече се обучава в

ново различно училище. Тогава се променя маршрутът и начинът на придвижване до училището. Ученикът попада в абсолютно непозната и нова среда от съученици, с които тепърва взаимно се опознават. Учителите и изискванията често са по-високи – в математически или езикови паралелки и гимназии. Към стресовите фактори се прибавя и характерната за пубертета по-лесната възбудимост на нервната система и неустойчивост в настроенята. В тази посока е важна подкрепата от семейната среда и проявата на повече толерантност от преподаващите учители.

Преходът към следващ етап на гимназиалното образование е мотивиран личен избор на училище и профил за специализирана подготовка – хуманитарен, математически, езиков или с професионална ориентация. В тази възраст учениците вече често имат личен опит от смяната на училище, съученици, изградили са вече своя общност от приятели, с които поддържат взаимоотношения в свободното си време, без значение дали продължават да учат в същото училище.

Ефективният учебен процес може да бъде реализиран в условията на позитивен, творчески и подкрепящ микроклимат, основан на добре развитите социални умения на всички участници в процеса, които се детерминират от: организацията на живота в групата; управленски умения на преподавателя; изработването на модел на сработеност на групата с преподавателя и в самата група, изработване на правила за взаимоотношения; изграждане на връзка между учащите се и преподавателя, основани на взаимно уважение, доверие, разбиране, отсъствие на конфликти, признание, подкрепа, мотивиране, стимулиране; изработване на форми за оценяване и обратна връзка с учащите се (Радева, Георгиева 2017: 13-18).

Проблем в адаптацията на учениците в новата образователна среда при прихода в среден и горен курс на обучение са свързани както с обективните повишаващи се изисквания спрямо тях, така също и с възрастовата криза, свързана с израстването и осъзнаването им като личности с ценностни модели и желание да разберат себе си, да обосноват и обяснят поведението си в училище, в семейството, в неформалните общности от връстници и т.н. Обучението в часовете по „Психология“ освен преподаване и усвояване на чисто научно-теоретичните знания е необходимо и да подпомага личностните кризи на учениците, когато те имат възможност да се докоснат до разрешаване на житейски проблемни ситуации, когато се формират социални умения, улесняващи адаптацията на учениците.

Присъединявам се към мнението на Натан (2006), че не трябва да се подценява влиянието на социалните общности, към които всеки индивид принадлежи, а в сферата на училищното образование това са 12 години от живота на подрастващия ученик. Уменията за общуване и социализиране спомагат да се изгради зряла личност, която има ценностни установки и отстоява своето мнение. От друга страна, чрез обучението по психология в горен курс на образование, може да се постигне преодоляване на социалната депривация, депресивни и личностни разстройства.

Продължителното обучение от разстояние в електронна среда (поради Covid-19) и използването предимно на електронни образователни ресурси е довело до спад в уменията на учениците да пишат на ръка и да успяват да се концентрират в час при присъствено обучение, наблюдава се проблем с дисциплината и спазването на правилата. Това установят в свое изследване Н. Bakirci, В Urhan, S. Bulbul, R. Ilhan (Bakirci, Urhan, Bulbul, Ilhan 2023: 118).

Ролята на учителя е водеща и в трите образователни етапа за успешната адаптация на учениците към образователната среда в периода на училищно образование. Знаците на невербалното поведение (мимика, жест, поза, реакция на правилен и/или грешен отговор) и словесното изразяване на подкрепа към ученика в различни ситуации във висока степен рефлектират върху поведението, мотивацията и емоционалното състояние на учениците в класа – като група и индивидуалност. Съвсем основателно В. Мадолев (1996) подчертава, че учителят следва да демонстрира позитивно и личностно ориентирано към всеки отделен ученик поведение. Да успява да мотивира и да коригира неправилната представа за собствения си образ и за света, да утвърждава силните страни на ученика и да подкрепя социално-приемливото поведение във всяка ситуация, дори тя да е свързана с изразяване на несъгласие и противопоставяне на постъпки или изказвания.

Характерно за учениците в обучаващи се в диапазона от V – X клас, е бунтът срещу авторитета на възрастния – родител, учител, общество. Това е породено както от възрастовите изменения, свързани с половото развитие през пубертета, така също и със стремежа им да наложат своето „Аз“ като самостоятелна личност и да отстояват своите избори и решения, които често се оказват доста спонтанни и необмислени, в разрез със социално-приемливите норми (селфита на опасни места, злоупотреба с вещества и субстанции, нарушаване на обществено имущество, грубо поведение срещу личност или на обществено място).

Безспорно тези прояви трябва да бъдат санкционирани от възрастните (учители, родители, институции), но в същото време е необходимо подрастващите да чувстват доверие и подкрепа в процеса на поправяне и по възможност и въобще да не бъде допускано тяхното проявяване. В първа глава на дисертационния труд бяха цитирани данни за ученици, които са жертви на престъпление и на тези, които са извършители на противообществени прояви и се водят на отчет в Детска педагогическа стая или имат наложени възпитателни мерки.

Всички тези данни свидетелстват за проблем в социалната и училищната адаптация на тези деца и лица в училищна възраст, които, ако не бъдат подкрепени и ресоциализирани, биха се превърнали в контингент на правоприлагащите органи и местата за лишаване от свобода.

Неслучайно са запазени и все още функционират три специални училища от типа „възпитателни училища и интернати“ (ВУИ) и едно училище от типа „социално-педагогически интернат“ (СПИ).

В помощ на учениците и за по-лесната им адаптация при преход в следващ етап на образование, за откриване на индивидуалните им способности, за ориентиране към професионалната им реализация, са наличните въпросници и материали в страницата на МОН в рубриката Национален портал за кариерно ориентиране на учениците (източник: НПКОУ 2022 - <https://orientirane.mon.bg>).

В този портал има възможност ученикът и родителите му да се запознаят с всички, представени училища в България, с профила на подготовката в тях. Тази информация може да съдейства за ориентиране на учениците при съзнателния им избор на училище, в което да

продължат своето образование⁹³ – средно образование, професионални колежи и висше образование.

Сайтът на НПКОУ и материалите в него са разработени в изпълнение на Проект BG5M2OP001-2.001-0001 „Система за кариерно ориентиране в училищното образование“, финансиран по Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“, съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейските структурни фондове.

Срокът за изпълнение на проекта е от 11.01.2016 г до 01.12.2018, на стойност 4 389 833, 75 лв., като дейностите по него са реализирани с обучени 266 педагогически специалисти и кариерни консултанти и 107 557 ученици. (източник: НПКОУ [2022, http://sf.mon.bg/?go=projects&p=detail&projectsId=54](http://sf.mon.bg/?go=projects&p=detail&projectsId=54)).

Въпреки че срокът за изпълнение на проекта е приключил, сайтът продължава да функционира и вероятно обхватът на потребители – родители, ученици, кариерни консултанти, външни посетители, на уеб-пространството е драстично увеличен, спрямо отчетените при финализирането на проекта.

Изпълнението на този проект и създадените материали са свидетелство за успешна социално-икономическа политика, насочена към успешното ориентиране и адаптиране на учениците в нова образователна среда, като позволява постигане на по-голямо съответствие на избраното училище или профил за продължаване на подготовката на учениците с техните персонални особености, потребности и интереси, от особена полза са наличните в сайта на НПКОУ специализирани въпросници за ученици: от 5–6 клас, от 7–8 клас и за ученици от 11–12 клас. Всичко това позволява улеснен достъп и информиране на потребителите – ученици, учители, родители, за възможностите, които може да избират при предстоящо кандидатстване и преместване в следващ етап на образование или в ново училище, както и за последващо преориентиране/преместване в училище, в което в по-голяма степен ще може да отговори на индивидуалните специфики на ученика – с изяви способности и интереси в определена област или в по-масово училище, или в такова с придобиване на умения и квалификация по конкретна професия и др.

Един от съществените фактори за по-проблемна адаптация и вписване в колектива в ново училище и клас при учениците от прогимназиален и гимназиален етап, е взаимодействието и взаимоотношенията със съучениците.

В този възрастов диапазон нервната система е с повишена възбудимост, емоционалното състояние и интелигентност не са особено устойчиви, учениците силно се влияят от мнението и отношението на членовете в неформалните групи, в които желаят да се впишат. Наблюдава се бунт срещу авторитета на възрастния – родител и учител.

Често се повишават нивата и проявите на агресия – вербална или физическа. Наблюдават се и антисоциално поведение като бягства от вкъщи, кражби, употреба на упойващи вещества и алкохолни течности, вандалски и хулигански прояви. Необходимо е

⁹³ Ценно качество по посока информиран избор на подходящо училище са наличните в сайта на НПКОУ: пълен списък на всички образователни институции в България, информация за Висшите училища, статистически данни за резултатите от проведени Национални представителни изследвания (НВО – Национално външно оценяване, ДЗИ – Държавни зрелостни изпити), рейтингови класации на ВУ и училищата в България и в някои от държавите по света, координати за връзка с кариерни консултанти и адреси на офисите за кариерно ориентиране.

запазването на добрата комуникация и разбиране с родителите и проявата на повече такт и толерантност от страна на учителите.

За предотвратяване или за решаване на вече възникнали проблеми в училищната адаптация на учениците, на равнище държавна политика в сферата е разработен и действа „Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование“ (МПТНИСПУО 2017). В изработването на документа в работната група са включени представители на различни държавни институции: работна група в Министерството на образованието и науката с участието на представители на Министерството на труда и социалната политика, Агенцията за социално подпомагане, Държавната агенция за закрила на детето, Националната мрежа за децата, Фондация „Асоциация Анимус“, Асоциация „Родители“, Сдружение „Дете и пространство“ и УНИЦЕФ България.

Целта на този „Механизъм ...“ е да се разпишат конкретните мерки и стъпки за превенция и интервенция на насилието и тормоза, който да подпомогне институциите в предучилищното и училищното образование в техните усилия за създаване на сигурна образователна среда (МПТНИСПУО 2017).

Борбата с тормоза и насилието в образователната среда се налага и за спазване на чл. 2, ал. 3 от Закона за предучилищното и училищното образование, които гласят, че се „разработват и прилагат цялостни политики за:

1. подкрепа за личностно развитие на детето и ученика;
2. изграждане на позитивен организационен климат;
3. утвърждаване на позитивна дисциплина;
4. развитие на училищната общност“ (ЗПУО 2015).

А при наличие на случаи на тормоз и насилие, се прилагат разпоредбите на чл. 7, ал. 1 и 2 от Закона за закрила на детето, в които е уточнено, че „всяко дете има право на закрила от насилие и всеки, на когото стане известно за дете, преживяло насилие, е длъжен да сигнализира органите по закрила“ (ЗЗД 2020).

Нормативният документ „Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование“ е проява на национална социално-икономическа политика (МПТНИСПУО 2017). В документа е заложено изискване политиката да бъде разгърната по места и във всяка образователна институция. В „Механизма...“ са разписани конкретни дейности по реализацията ѝ да бъдат вписани във вътрешните Правилници на училището/детската градина, за създаване на Единни училищни правила и Етичен кодекс, да бъдат предвидени дейности за превенция на равнище клас/група, но и за насочване във възходящ ред по компетентност към съответна друга служба – Общинска комисия за борба с противообществените прояви, Полиция, Дирекция „Социално подпомагане“ и отдел „Закрила на детето“ и др.

Тази социално-икономическа политика се финансира по места и със сигурност финансовата стойност на вложените в изпълнението ѝ средства са в значителен обем. Но по-същественото е, че чрез разписаните дейности и практическото им приложение във всяка образователна институция се повишава степента на сигурност и по-лесната, безконфликтна, безопасна адаптация в образователната среда на всички обучаеми и предотвратяване на възможностите за възникване на различни форми на агресия.

Дейностите, свързани с училищната адаптация и недопускане на форми на агресия – словесна или физическа, кибертормоз и др. форми, се реализират в образователна среда предимно от неправителствената организация (НПО) Фондация „Анимус“, която предлага серия от учебни материали и помагала, организира дейности с цел превенция, борба срещу проява и справяне с последствията от различни форми на агресия.

Разработен е цялостен проект с мотото „Училище без страх“ (<https://bezstrah.org>), в който са обособени специфични дейности и учебни материали, ориентирани към ученици в различни възрасти.

Проектът стартира през 2016г. и продължава до 2021г., като представлява цялостен подход в борбата с насилието и създава възможности за дискутиране и разговори по темата. Дейностите и материалите по проекта са регистрирани в сайта на МОН в платформата по Национална програма „Твоят час“, като са в тематична област „Гражданско образование“, подобласт „Емоционална интелигентност“ (източник: ДППАЗСУ 2022).

За работа с 5–7-годишните се прилага одобрената от Световната здравна организация система „Приятелите на Зипи“ (<http://bezstrah.org/programite/zippy>), за ученици от II–IV клас програмата е „Приятелите на ябълка“ (<http://bezstrah.org/programite/iabalka>), а за 11-13-годишните програмата е „Клас от приятели“, а за 15–17-годишните е „Ключ“. Целта на тази цялостна училищна програма е да се насърчи създаването на училищна общност, да се повиши емоционалната интелигентност и уменията за емпатия, споделяне и обсъждане при решаване на конфликти и недопускане на тормоз и унижение (източник: ММОЗОСДУЗПУВ 2022...backtoschool).

Дейностите по реализирания от МОН в периода 2019–2021г. проект „Подкрепа за успех“ (ПзУ 2019) са насочени към учениците в трите етапа на училищно образование – начален, прогимназиален и гимназиален етап. Проектът е с продължителност от 30 месеца и стартира на 28.02. 2019г., като финансово е обезпечен с бюджет от 127 759 359,94 лв.

Заложените в проекта цели са свързани с осигуряване на подкрепа на всички деца, които имат затруднения с усвояване на учебното съдържание по различни предмети. Насочени са и към подпомагане на равния достъп до качествено образование и по-пълното обхващане на учениците в училищното образование чрез дейности за преодоляване на затруднения в обучението или на пропуски при усвояването на учебното съдържание, както и за развитие на потенциала и възможностите им за успешно завършване на средно образование и за бъдеща социална, професионална и личностна реализация.

Целевите индикатори по отделните дейности в проекта „Подкрепа за успех“ показват, че имат национален обхват и представляват социално-икономическа политика за подпомагане на учениците при адаптирането в учебната среда, за преодоляване на предпоставките за отпадане от училищното обучение, както и се цели качествена подготовка, предоставяща и добра професионална реализация след завършване на училище.

В индикативните показатели по проекта са заложили изисквания в дейностите да се включат 1652 училища, от които 885 с висока концентрация на ученици от уязвими групи, което всъщност е 50%, във всяко второ училище са открити ученици от уязвими групи и дейностите са целево фокусирани, водят до преодоляване, недопускане на срив училищната адаптация и отпадане от образователно взаимодействие.

Изисква се 10 500 учители да бъдат обучени навременно да идентифицират ученици с обучителни затруднения и такива, с риск от отпадане от образователната система. В

дейности по кариерно ориентиране да бъдат обхванати минимум 47 300 ученици от V до VII клас (ПзУ 2019), което е почти всички ученици от випуска. Заложени са и дейности за междуучилищни мероприятия и привличане на родителите и образователни медиатори за сътрудничество с педагогическите специалисти за намаляване на риска от отпадане и преждевременно напускане на образователната система от учениците (дейност 7 и 8). Към учениците в гимназиален етап са насочени (дейност 4) „допълнителни обучения във втори гимназиален етап за преодоляване на пропуски при усвояването на учебното съдържание и/или за актуализация на компетентностите с цел успешно полагане на държавния зрелостен изпит по български език и литература, както и държавни зрелостни изпити по други предмети от общообразователната подготовка“ (ПзУ 2019). Това ще повиши броят на успешно завършилите средно образование ученици, както и ще даде възможност за постигане на по-висок бал при кандидатстване за продължаване на обучението в следващата образователна степен – за придобиване на висше образование, защото той се формира от оценките от Държавните зрелостни изпити по съответните учебни предмети.

Изложеното по-горе потвърждава, че за успешната и безпроблемна адаптация на децата и учениците в образователната среда са налични на равнище държавна политика и регламентиране в нормативни документи, мерки за недопускане, ескалиране на социално неприемливи форми на поведение. На равнище регламентиране, в училищния Правилник на конкретното училище и обучение на педагогическите кадри, също се залагат социално-икономически мерки за постигане на успешна адаптация на всеки ученик и подпомагане в индивидуалните му потребности и възникнали затруднения.

Без значение от възрастта, интегрирането и адаптирането на учениците с изяви способности и със специални обучителни трудности или в неравностойно положение, също изискват специфичен подход, който е нормативно регламентиран и подкрепен с финансови средства по Оперативни или Национални програми, както и от бюджета на конкретната община, в която е училището.

ЛИТЕРАТУРА:

Закон за предучилищното и училищното образование, Обн. - ДВ, бр. 79 от 13.10.2015 г.; изм., ДВ, бр. 108 от 29.12.2018 г., в сила от 01.01.2019 г., <<https://www.mon.bg/bg/57>> (последно посетен 01.04.2022)

Минова, Йоана. Развитие и усъвършенстване на делегирани бюджети като инструмент за ефективно и оптимално финансиране на средното образование. Автореферат, 2015, <http://unilib-dspace.nasledstvo.bg/xmlui/handle/nls/3405>

Първанова, Йонка. Предизвикателства пред управлението на училищните финанси в условията на децентрализация и конкуренция. София, Българско списание за образование, бр. 2, 2015, с. 54-70. Електронно списание, достъпно на http://www.elbook.eu/images/5_Jonka_Parvanova.pdf, (последно посетен 01.04.2022г.)

Балабанова, Мавродиев (2006). Балабанова, М., С. Мавродиев. Психичната готовност на децата за училище – фактор за успешна адаптация към училищната среда. В: Активност и адаптация на личността в условия на промени. Том 1. Сборник от научни статии от Втората национална конференция по психология 29-20 октомври 2004, гр. Благоевград, с. 133-136, София, Унив. из-во „Св. Климент Охридски“, 2006.

Данов (2020): Данов, Данаил. Дигитализация и образование: креативност, иновативност и интеркултурност. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2020.

Денков (2022). Акад. Денков: Вложихме близо 24,5 млн. лв. в дуалното обучение. София, МОН, <<https://mon.bg/bg/news/4901>> (последно посетен 17.06.2022).

Петрова (1989). Петрова Е Подготовка на децата за училище, С, 1989.

Паев (2022): Паев, Костадин. Образованието в дигитална среда – резултати, оценки, изводи. София, Педагогика, том 94, бр. 5, 2022, с. 589-596, ISSN: 0861-3982 (Print), ISSN: 1314-8540 (Online).